

JANUS PANNONIUS KIADÓJA, HILARIUS CANTIUNCULA

„Doctissimus et felix poeta Hilarius Cantiuncula” – így említi Janus Pannonius 1553-as velencei kiadásának sajtó alá rendezőjét Zsámboky János a maga 1569-es bécsi kiadása előszavában. Janusnak a velencei Gualtiero Scottónál nyomott csinos kis zsebkönyve a korábbi kiadásokból többet egyesít, így akármelyiknél gazdagabb. Javított, Bázelen Oporinusnál napvilágot látott változatát Zsámboky olyan jónak tartotta, hogy ezt a maga újabb gyűjteményes kiadásában csaknem változtatás nélkül újraközölte. Ez a Cantiuncula-féle Janus-versgyűjtemény képezi Zsámboky 1569-es kiadásának arab levélszámozással jelölt nagyobbik felét. Zsámboky talán ezért is illette őt a „doctissimus” jelzővel. Hogy ki volt az a „felix poeta Hilarius Cantiuncula”, aki a XVI. század derekán – amikor Janus verseinek összegyűjtése már inkább csak nemzeti buzgólkodás tárgya volt – a kiadás gondját magára vállalta, arra a megoldatlan problémák tömkelegével küszködő Janus-filológia eddig nem fordított figyelmet.¹

A Cantiuncula vagy Canciuncula (= Chansonette), ez a francia nevű, de magát németnek valló család Elzász érseki székhelyén, Metzben élt több generáción keresztül. Jogász apa jogász fia volt Claudius Cantiuncula, aki a jogtudomány humanista szakaszának történetében elméleti és gyakorlati munkásságával

¹ IANI PANNONII Quinqueecclesiensis episcopi, antiquis vatibus comparandi, *ad Guarinum Veronensem panegyricus, eiusdem elegiarum liber et epigrammatum sylvula*, item Lazari BONAMICI carmina nonnulla, Venetiis, apud Gu. Scottum, 1553 (RMK III, 418). IANI PANNONII Quinqueecclesiensis episcopi, antiquis vatibus comparandi, *opera multo nunc demum quam unquam antea et auctiora et emendatiora in lucem edita*, Basileae, per I. Oporinum, 1555 (RMK III, 426). IANI PANNONII episcopi Quinqueeccles. Illius antiquis vatibus comparandi... *quae uspiam reperiri adhuc potuerunt, omnia*, Opera Ioannis SAMBUCCI, Viennae, Austriae, C. Stainhofer, 1569 (RMK III, 585). Ez utóbbi kiadásban a római lapszámozott részben Zsámboky korábban tervezett vagy megvalósított kiadásait kevés módosítással egymás után lenyomatta. Az I–XLVI^a lapokon van – kibővítve több nagyobb terjedelmű verssel, közöttük az *Eranemosszal* – az a Bázelenbe kinyomtatásra küldött gyűjtemény, amelyet a *Lusus* 1559-es kiadásának utószavában említett. A XLVI^b–LXXVI^a lapokon található ez a *Lusus*-kiadás (RMK III, 468). Ezután következnek az újabban kéziratoss forrásból kiadásra kerülő darabok. Ezen mechanikus elrendezésből következik, hogy az „antiquarius Carolus”-ra írt vers kétszer is szerepel a kötetben (LVII^b és LXXIV^b). Zsámboky a versek ilyen módon való csoportosításával elkülöníti azt, amit ő gyűjtött össze, attól, amit már elődei is ismertek.

kiemelkedő helyet biztosított magának. A bázeli egyetem polgári jogi katedráján 1518-tól tanár volt, majd mint „legum professor ordinarius” egyben „advocatus civitatis Basiliensis” is lett. E tudományos és közéleti megbecsüléssel egyenértékűnek tartotta, hogy tagja lehetett az Erasmus köré csoportosuló tudományos társaságnak, a *Sodalitas Basiliensis*nek. E társaságról elragadtatva írta Erasmus, hogy tagjai milyen kiváló szaktudósok voltak, és milyen egyetértés uralkodott közöttük. Sokirányú tudományos tájékozottság és *unanimitas*, ez a két tartópillére minden humanista társulásnak. Az előbbiről tanúskodnak a Frobenius-nyomda kiadványai, amelyeket Erasmus vagy az ő távollétében Beatus Rhenanus fölügyelt. Éppen az említett 1518-as évben Hésziodosz, Plutarkhosz, Vergilius, Suetonius, Janus Pannonius, Ulrich von Hutten művei mellett a kortársak közül Ulrich Zasius, Morus Tamás, Erasmus és Luther szerepelnek a nyomda kiadványai között. A másik összetartó kapocs, az *unanimitas* viszont hamarosan megbomlott. A reformáció megosztotta a várost. Cantiuncula csak a mérsékelt reformok híve volt, ezért minden tisztességéről lemondott, és idős szülei iránti gyermeki kötelességére hivatkozva hazatelepült Metzbe. A kedves városnak, amellyel jó kapcsolata élete folyamán soha meg nem szűnt, búcsúzóul 1524-ben Morus *Utópiája* II. könyvének német fordítását ajánlotta. Az ideális társadalom álmképét, ahol a türelem irányítja a nevelést, azt a nevelést, amely az ember kiteljesedését szolgálja. 1530-tól évről évre a birodalmi gyűlések mellett működő jogászkollégium tagja volt. Mint királyi tanácsos 1533-tól Ferdinánd szolgálatában állt, és jogi, valamint diplomáciai megbízatásokat teljesített. Élete szüntelen utazásban telt, családját csak 1537-ben hozta el Metzbe, hogy véglegesennek tűnő otthonába, Ensisheimbe telepítse le. A királyi bizalom elismeréssel is járt, az egyre gyarapodó jövedelmek egy részére kieszközölte, hogy azt halála után családja is élvezhesse. Gyakorlati és elméleti munkássága maradandó elismerésben részesült. A bázeli *Sodalitas* tagjaival, Erasmusszal, Bonifacius Amerbachhal meleg barátságát élete végéig megtartotta. Életrajzírója nagy tekintélye mellett egyéniségének szeretetreméltóságát emeli ki, olyan emberi tulajdonságot, amely századok múltán is érzékelhető, és egyáltalán nem szükségképpen jellemzője az alsó-ausztriai kancellária jogászának. Körülbelül hatvanéves korában, 1549 őszén, annyi hivatalos útonjárás után végleg megpihent.²

Gyermekei sorában az egyik, Hilarius, Metzben született, mert akkor a család még Elzászban élt, valószínűleg 1535-ben. Apja tízéves fiát 1545-ben a kedves Bazel híres pedagógusának, Thomas Platternek gondjaira bízta. A tanárhoz írott levél tele van aggodalommal jó képességű fia miatt „a circumvisitationibus arceatur, nam ad has est alioquin inclinatissimus” – azaz csavarogni, kószálni szeret a fiú, ezt akadályozzák meg. Könyvekkel jól el van látva, de ha másokra volna szüksége, megkapja, csak mutasson egy kicsit több igyekezetet: hanyagul ír, nyelvtani hibákkal. Kéri,

² W. HARTL, K. SCHRAUF, *Nachträge zum dritten Bande von Joseph Ritter von Aschbach's Geschichte der Wiener Universität*, Bd. 1/1, Wien, 1898; G. KISCH, *Claudius Cantiuncula: Ein Basler Jurist und Humanist des 16. Jahrhunderts*, Basel, 1970.

hogy a gyerek tisztálkodására Platter felesége ügyeljen, ezért az ő felesége lesz neki hálás. Néhány hónap múltán bázeli jogász barátját, Bonifacius Amerbachot kéri, hogy nyíltan írja meg, mit tapasztal a fiú lelki tulajdonságait és tanulmányi eredményét illetően, „quale sui specimen Hilarius meus in psyche sua ediderit, et quoniam studiorum fructus ab eo mihi sperandus sit”. Az apai aggodalom jogos volt, mert Hilarius hamarosan nyomtalanul eltűnt a pedagógus házából. Ezúttal ugyan csak a nem túlságosan messzi Colmarba látogatott el, ott tanuló öccséhez. Megkerült, és apja elnéző volt: „Peccatum ab eo est, sed ut spero imprudentia.” Sokkal nagyobb riadalmat keltett következő elkészülése 1547 tavaszán. Apja a tizenkét éves fiút hónapokig kerestette, hol kétségbeesve, hol mérlegelve engedékenységét fia iránt, és annak nem méltányos viselkedését. A gyötrődő szülő ismét és ismét arra a következtetésre jutott, hogy bárcsak már ezt a vétkét is megbocsáthatta volna neki. A sokat eltűrő apai szeretet vagy Ludovicus Vives és Erasmus barátja, Morus közvetítője, Platter pedagógiai elve játszott nagyobb szerepet e szülői magatartásban? Ki tudná a kettőt elválasztani? Valami hátrahagyott cédula alapján arra következtetett, hogy fia az anabaptistákhoz csatlakozott, ezért testéért és lelkéért egyaránt aggódott. Hilarius végül Melanchthon környezetében bukkant föl, nagyon alkalmatlan időben. A schmalkadeni háború miatt hontalan Melanchthon különböző német városok vendégszeretét élvezte. Házanépe megszorodása csak újabb gondot jelentett neki, nem is könnyen elháríthatót. Mert a nagy tekintélyű dr. Cantiuncula fia kopogtatott be hozzá azzal, hogy lelkiismerete kényszerítette kivonnia magát az apjától ráerőszakolt környezetből. Melanchthon a szökevényt először a békés Erfurt lelkésze, Victorin Strigel szárnyai alá menekítette, majd a rend helyreálltával magához vette. Az apát is értesítették, és az boldogan adott amnesztiát megkerült fiának. Ily módon rendeződve a dolgok, Hilarius Cantiuncula 1548 májusától „Ex Musaeo D. Philippi” keltezi leveleit Platter keze alatt maradt barátjának, Basilius Amerbachnak. Az első verses híradás, egyúttal a tizenhárom éves fiú első ma ismert verse, beszámol arról a rettegről, amelyet az ismeretlen tájak, a rá leselkedő veszedelmek miatt érzett a tapasztalatlan utazó:

Ut lepus obstupui rabidum qui tigrida cernit
 Fulmineove truces conspicit ore canes,
 Mollia ceu flavos metuunt armenta leones
 Utque pavet rabiem territa dama lupi.
 Attamen aeterni magna est clementia Christi
 Reddidit ille mihi libera corda metu,
 Nunc quia musaeum docti conclave Philippi
 Praebet et hospitium terra sacrata mihi.

A tudós Philippus múzsai otthonában ismerkedett meg Petrus Lotichius Secundusszal, és a múzsák idősebb és ifjabb elkötelezettje ettől kezdve síríg hű barát maradt. Ez a találkozás a már bizonyos hírnévvel rendelkező ifjú költővel kitörölte

Hilarius Cantiuncula emlékezetéből a hajdani lelkiismereti kényszert. Útrakeléséről később úgy emlékezik meg, mintha az az iskolai penzumok körmölése előli menekülés lett volna a Camoenához:

Nec flocci levioris aestimabam,
Quod magno studio et labore multo
Discendum foret: haud enim volebam
Ungues rodere natus ad Camoenas.

Melanchthon atyai és pedagógusszeme igen hamar észrevette, hogy Cantiuncula doktor fiacskája a műzsák bűvkörében nem a tanulásra fordítja igyekezetét. Úgy ítélte, hogy egyéb, kijavítható hibái mellett a fiú leginkább az állhatatlanság, a megkezdett dolgok véghez nem vivése, egyszerűen a „levitas” vétkével marasztalható el. Ezért 1548 őszén tapintatosan hazairányította az elveszett bárányt.³

A fiú lelki és szellemi fejlődését gondosan figyelő apának most újabb pedagógusról kellett gondoskodnia. Választása Johann Hartung freiburgi iskolájára esett. Hilarius a bázeli nyomdászokat is sokat foglalkoztató filológus környezetében másfél évet töltött. Homéroszt, Xenophónt és Apollóniosz Rhodioszt olvastak együtt, és Hartung mindig talált időt arra, hogy tanítványa verseit átjavítgassa. Később úgy emlékezett vissza, hogy ezek voltak legkedvesebb tanulóévei. Régi barátját, Basilius Amerbachot is hívta Freiburgba 1549 nyarán írott levelében. Ugyanott kéri barátját, hogy mentse ki apjánál (ti. Amerbach apjánál) azért, amiért a megígért határidőre nem küldte vissza neki a kölcsönkapott Strozza-verskötetet. A késedelem oka az volt, hogy a kötetet elejétől végéig lemásolta.⁴ A bázeli Egyetemi Könyvtár máig is őrzi Bonifacius Amerbach itt említett Strozza-kötetét. A több mint 500 lapos, sűrűn nyomott 1514-es Aldina-kiadásról a Cantiuncula-level kiadója megjegyzi, hogy az az alapos forgatás ellenére is kitűnő állapotban van. A kötet második része tartalmazza az apa, Tito Vespaziano Strozza verseit, közöttük a Janus Pannoniusszal való gyűrű-certamen két darabját. Az első: „Ad Janum Pannonium poetam antiquis vatibus comparandum, qui postea creatus est Quinqueeclisiensis episcopus ut sinat se placito indulgere amori.

Quis novus ille sacri vates Heliconis in antro
Cuius Apollineum carmen ab ore sonat? ...
O nimium foelix, o fortunate poeta,
Ingenio priscis aequiparanda viris.”

³ G. KISCH, *Gestalten und Probleme aus Humanismus und Jurisprudenz*, Berlin, 1969, 310. *Die Amerbachkorrespondenz*, Hrsg. A. HARTMANN, Bd. VI–VIII, Basel, 1963–1974; Bd. VI, 238, 331, 337, 447, 455–457, 473, 502–503, 534; Bd. VII, 71–72, 83–84; Hilarii CANTIUNCULAE *Hendecasyllaborum liber*, Venetiis, 1555, 17 (a továbbiakban: H, 17); HARTL, SCHRAUF, *i. m.*, 238.

⁴ *Die Amerbachkorrespondenz, i. m.*, VII, 252–255.

Hogy ki az új vates, aki az ókoriakkal fölveszi a versenyt, ez mind Strozza, mind Cantiuucula számára csak költői kérdés volt. Strozza személyesen ismerte az ifjú Janust. Hilarius Cantiuucula útipoggyászában viszont ott volt a Beatus Rhenanus-féle 1518-as bázeli kiadás, az életműnek egy teljesebb metszete. Strozza lelkes szavai csak fokozták vonzódását a költőelődhöz, akinek verseire akár apja könyvtárában, akár bázeli tanulása idején rábukkanhatott. A lelkesedés Cantiuuculát a költő-elődök tanulmányozására vitte, mert még abban a levélben kérte barátját, hogy kerítsen neki Bázelen egy kisalakú Claudianus-kiadást, a leideni Gryphius-félet.

Hiábavaló volt Hartung mester megértő irányítása, másfél évnél tovább Freiburgban se bírta. 1549 őszén már Olaszországban érte apja halálának híre. Ausztriába sietett, ott apja barátai vették pártfogásukba. Valamiféle diplomáciai vagy hadivállalkozás keretében elindult Magyarországra. Nyilván azért, mert erre az útra ott lehetősége adódott, de talán azért is, hogy megismerje Janus szülőföldjét, amelyet Strozza is magasztalt:

O dilecta Deis, o felicissima tellus,
In qua tu fausto sidere progenitus.

Valamelyik határmenti városban, Pozsonyban talán vagy Nagyszombatban lázas beteg lett, és vissza kellett térnie Bécsbe:

Dum me Pannoniae nocens in urbe
Febris corripuisset, et reversum
Morbo turrigeram gravi Viennam
Vexerat male, nec tulisset illum
Plane (sicut erat mihi instituta)
Laetam confieri profectionem.

A kirándulást talán a Salmok vagy Herberstein kísérőjeként tervezte, Bécsben ugyanis Siegmund von Herberstein otthonában ápolták. A császári diplomata és atyai barát arra is talált időt, hogy a tizennégy éves fiút szelíden figyelmeztesse: apja példája kötelezi, hogy a nyomdokaiba lépjen.⁵

További sorsáról a családi tanács, gyámja óhaja döntött az apai végakarát szerint: Bourges-ba küldték jogot tanulni. Egyévi tanulmányainak ezúttal külső ok vetett véget. A „liliomos király” támasztotta háború miatt el kellett hagynia Franciaországot.⁶

1551 ősztől megint Olaszországban volt, gyámja a háború elől Padovába küldte. Ismét Amerbachot kérték, hogy nézzen utána, vajon hasznos tanulással tölti-e a fiú az időt.⁷ Az aggodalomnak volt is alapja, Hilarius Cantiuucula ugyanis a jogtu-

⁵ H, 24, 90.

⁶ H, 25–26, 64.

⁷ *Die Amerbachkorrespondenz, i. m.*, VIII, 149.

dományi stúdiumok helyett inkább az artes fakultást látogatta. A kedves öreg Lazaro Bonamico professzor tanítványi környezetébe került, az elbűvölő hetvenéves „umanista” baráti társaságába. Az agg poéta-professzor nem sok írott művet hagyott hátra. Tanítványaira egyéniségével és ragyogó előadásaival hatott. Együtt zárandokoltak az arquai Petrarca-forráshoz, és együtt élvezték a Bembo család vendégszeretét a legendás platánfa alatt. Bonamico haláláig (1552. február) mindössze egy félév adatott Hilarius Cantiunculának a közös szövegolvasások gyönyörűségére. De erre a rövid időre eshetett nagy fölfedezése, az, hogy évek óta magával hordozott, Strozzától is nagyra becsült kedves költőjének bázeli kiadása nem tartalmazza Janus valamennyi ismert versét. Itt, Padovában került a kezébe az elégiák 1523-as bolognai kiadása. Adrianus Wolphardusnak ez a gyűjteménye hat, eddig ismeretlen elégiát tartalmazott, közöttük a *Threnos de morte Racacini*. A témának Janusra is hivatkozó változata már Strozzánál fölkelthette Cantiuncula figyelmét. A fiatal költőtárs felelőssége ekkor ébredt föl a tisztelt előd szétszóródott hagyatékának gondozása iránt. Mi indította erre? Az új kéziratok utáni lázas kutatás korszakában gondolhatnánk arra, hogy eddig ismeretlen verseket tartalmazó kódexre bukkant. Ezt a forrásként használt két nyomtatott kötetet ismerve kizárhatjuk, csak nyomtatványokra támaszkodott. Egyedül Hilarius Cantiuncula az a Janus-kiadó a XVI. században, akit nem a kézíratos hagyomány fölfedezése indít a kiadásra. Egyszer talán majd fölfejtjük azokat a finom szálakat, amelyek az irodalom, az irodalmak folyamatosságának szövetét alkotják. Most csak annyit tudunk: szerette Janust. Janusból azt és annyit, amennyit a költőből versei elárulnak. Éppen 1551-ben jelent ugyan meg Giraldu irodalomtörténete a kortárs írókról Firenzében, amelyben néhány sorban Janusról is megemlékezett. De ez a rövid összefoglalás Cantiuncula Janus-ismereteit nem gyarapította. Nem volt ez több annál, mint amit Vadianus *De poetica et carminis ratione* című kézikönyvéből már 1518-tól mindenki tudhatott az ott példaként föl-fölhozott költőről. Biztosan nem tudta, mert nem tudhatta, hogy éppen száz év választotta el költőelődjétől. Nem ezer, ahogy a fáradt vates sejtette, hanem már száz év múltán újjászületett a költőelőd egy rokon lélekben azért, hogy a széthullott életművet a legtökéletesebb formában újraegyesítse.

A humanista költők versköteteteinek megvoltak a pontos szerkesztési szabályai. Ezt Cantiuncula, ha előbb nem, Padovában, Bonamico környezetében megtanulta. Janus esetében erre a műfaji rokonság miatt Sannazaro és Pontano életműve mutat a példát. A versanyag Janusnál is a *heroica*, *elegiaca*, *epigrammata* formai fölosztást kínálta. A kötet élére került a Guarino-panegyricus, ez a bázeli kiadásban is ott volt, ezt követi az *Ad Imperatorem Fridericum*, amely korábban az elégiák után állt. Az elégiák gyűjteményét a Feronia-vers nyitja meg. A bázeliben a második helyen volt, előtte a *De arbore nimium foecunda*. A Feroniát az elejére tette talán invokációként, nimfa-múza indítással. Vagy a Petrarcat ihlető arquai forrást évről évre verssel ünneplő Bonamico javasolta így? Az elégiák bázeli sorrendjét megtartotta, mert ez volt a gazdagabb gyűjtemény, de kivette közülük az oda nem illő epigrammákat. A bolognai kötet hat új elégiájából hármat betett az onnan kiemelt epigrammák helyére. Az elégiaciklus Beatus Rhenanusnál az *Ad animam suam*mal

zárult, az epigrammák között volt a más kézirati hagyományból származó *De Georgio et Antonolo rusticantibus*. Cantiuncula ez utóbbit az *Ad animam suam* után sorolta, és utánuk tette még a bolognai gyűjteményből a *Laus Andreae Mantegnae*, a *De stella* és a *De apro* című verseket. Nem vette ugyanis észre, hogy az elégiáknak az a sorrendje, amelyet Beatus Rhenanus is meghagyott, és amely kéziratos hagyományokra megy vissza, szépen megkomponált ciklust alkot, talán még Janus elrendezése szerint. Indul a költő legszemélyesebb vallomásával: „Ille ego”, majd az ihlető forrást köszönti. Hazatérve a külső csapások, gyász esetek egymást érik, ezeket követi a saját gyöngeségét, betegségét panaszoló öt elégia, míg végre a fáradt lélek kiszabadul börtönéből. A kötetet az *Ad animam suam* zárja. Ezt a kompozíciót Cantiuncula a pótlások közbesorolásával, illetve végére illesztésével megbontotta. A kötet harmadik része az *epigrammata sive lusus*, ide került minden olyan kisebb vers, amely az előző csoportokba nem volt beilleszthető. A bázeli kiadás sorrendjét itt is megtartotta, csak a vége felé tette be az elégiák közül kiszedett, oda nem illő kisebb darabokat.

Minden közreadás egyúttal valamiféle szöveggondozást is jelent. A Teleki-kiadás elmarasztalja Cantiunculát azért, mert nem járult hozzá a jobb szöveghagyományhoz.⁸ Cantiuncula Adrianus Wolphardus szövegét meg Beatus Rhenanusét vette át, a két kitűnő filológus után már aligha maradt valami javítanivaló. Ennek ellenére egyetlen helyen mégiscsak változtatott a szövegen. Az *M. Georgio et Antionolo Scientiae rusticantibus* elégia 3. sora Beatus Rhenanusnál „An quid dulce magis est rure?” Cantiuncula változata ehelyett: „Nam ruri nihil est mage dulce.” Átírta Janust valószínűleg azért, mert nem érezte tökéletesnek a „magis” második rövid szótagját egy hosszú helyén még a metrikailag egyébként hangsúlyos helyzetben sem. Az elégiának nem ismeretes kézirata, a bázeli kiadást kell ahhoz legközelebb állónak tekintenünk. A kiadások, Teleki is, Cantiuncula javítását adják.

Filológus elődei iránti tiszteletből megtartotta az előző kiadásokból Beatus Rhenanus előszavát, és a már ott is átöröklött Achille Bocchi-tetrastichont Janusra. A bolognai kiadásból csak Hilarius Wolphardus versét nyomtatta újra, vagy mert a vers, vagy mert az ugyancsak Hilarius nevet viselő szerző ébresztett benne rokon érzelmeket. Föltételezhetjük, hogy az új Janus-kiadás tervét Lazaro Bonamicóval is megbeszélte, de a kedves professzor a munkálatok megindulását már nem érte meg, 1552. februárban meghalt. Cantiuncula összegyűjtötte legutolsó verseit: a Bembo családot vigasztaló elégiát, az arquai forrásokra írt óda legújabb változatát, valamint néhány nagyobb terjedelmű, kortársakhoz írt verses vallomást, és ezt a versfüzért a Janus-kötethez csatolta.

⁸ „Sed quae ambae editiones (ti. a velencei és a bázeli) nulla accessione locupletatae, ea quae adhuc lucem viderant ordine fortassis paullo concinniore exhibent, sed emendationes nulla fere habita ratione, eoque parum nobis opis et auxilii praestiterunt.” JANUS PANNONIUS, *Poemata*, Trajecti ad Rhenum, 1784, VIII.

Ilyen módon összeállván a kötet, most már csak pártfogót kellett keresni, aki a dedikáció dicsősége ellenében a kiadás költségeit magára vállalja. Ezt a kérdést is megoldotta a friss barátság és még frissebb fölismerése valami távoli rokoni kapcsolatnak a von Saurau család három Padovában tanuló fiával.⁹ Az osztrák hivatali arisztokrácia e három nagyra hivatott képviselőjéhez írta 1552 októberében ajánló versét arról, hogyan mentette meg a pusztulástól Janus verseit. És e tettéért majd a bátor pannon nép a Duna mellett hálás lesz neki, méltányolja tettét, sőt elismerést is nyer attól, aki megérti igyekezetét. Megtervezte a címlapot is: *Jani Pannonii Quinqueecclesiensis episcopi, antiquis vatibus comparandi ad Guarinum Veronensem panegyricus, eiusdem elegiarum liber, et epigrammatum sylvula. Item Lazari Bonamici carmina nonnulla.* Az „antiquis vatibus comparandus” Strozszától átvett jelző ettől kezdve sokáig Janus állandó kísérője lesz. A cím alatt Hermész és Athéné keretbe foglalt emblémája, Nicolas de Stoop (Nicolaus Stopius) műve foglal helyet. Ez Pietro Bembo művei díszéül készült a velencei Gualtiero Scotto nyomda számára, éppen a Janus-kötet nyomtatásával egy időben. A címlapon Cantiuncula neve nem szerepel, csak az ajánlásból tudjuk, hogy ő a kiadó.

A nyomtatás már csaknem kész volt, amikor a „divinus fautor”, Janus szelleme közbelépett:

Iamque fere summas praeli vitare lituras
 Coeperat, et finem respiciebat opus:
 Cum subito clarum divinus fautor alumnum
 Suscitavit, et studio consulit inde meo:
 Arlenium, Thusci Florentis ab urbe petito
 Carmine, Marcelli promere facta, monet.

Azaz Arnoldus Arlenius, az Itáliában tevékenykedő németalföldi kéziratgyűjtő és egyben kereskedő-kiadó fölhívta figyelmét arra, hogy Janusnak van egy Marcellus-panegyricusa is, amelyről eddig nem tudott. Ez Wolphardus 1522-es bolognai kiadása volt, amellyel egy időben jelent meg ugyanott a Plutarkhosz- és az ehhez csatolt homéroszi Diomédész- és Glaukosz-részlet fordítása. A Janus-kötet nyomtatása közben befejeződött, Cantiuncula nem tehetett mást, mint hogy újabb, magyarázó verses előszót intézett a három ifjú von Saurauhoz még ez év decemberében, és az újonnan megismert Janus-verseket a kötet végéhez csatolta. De a tartalmat tükröző címlapra ezek már nem kerülhettek rá.

Így jelent meg Janus Pannonius verseinek gyűjteményes kiadása voltaképpen két részben, de egy kötetben Velencében. Ez a kilencedik önálló Janus-kötet. Az előző nagybetűs negyedréti kiadások után a humanisták kedvelt aldináinak mintájára nyolcadrét formátumú, olyan, mint a sokat forgatott Strozza is. A szép kis kötet kiadóját,

⁹ H, 38, 68, 80.

az alig 18 éves Hilarius Cantiunculát egyedül a lelkesedés vitte arra, hogy a kortársak között alig ismert költőelőd életművét méltóképpen elrendezze. Az eredményel ő maga volt a legkevésbé meglepődve.

Az 1553-as évvel új korszak kezdődött Cantiuncula padovai tanulmányaiban. Ahogyan az előző félévek Lazaro Bonamico szárnyai alatt, az ő irányításával teltek, úgy került most új professzora, Francesco Robortello hatása alá. Az órákon Catullust olvasták, Cantiuncula lelkesedése most teljesen az ókori lírikus felé fordult. Belső világa új orientálódásával egy időben az élet is megváltozott körülötte Padovában, új társakra lelt. Ekkor kezdte meg ott jogi tanulmányait a régi barát, Basilius Amerbach. Cantiuncula tüstént megajándékozta az egyetem Statutumainak 1551-es velencei kiadásával.¹⁰ És odaérkezett az orvosi fakultásra wittenbergi mentora, Petrus Lotichius Secundus is több ifjú társával. Lotichius már időközben Párizsban megjelent verseskötetével büszkélkedhetett. A baráti társaság egyre bővült a különböző fakultásokat látogató ifjak köréből. A költészet szeretete, az alkalmi verselgetés hozta őket össze, meg olykor a hajdani közös tanulmányok emléke. Ingolstadtból eredt például a barátság a társaság vezetője, Lotichius és Zsámboky János között. Ez utóbbi most magyar nemesifjak, az esztergomi érsek unokaöccse, Bona György és Istvánffy Miklós praeceptoraként érkezett Padovába. Zsámboky is magával hozta már verseinek az előző évben megjelent zsengeit. A társaság minden tagja más-más tudomány elsajátítására jött Padovába, közös volt mégis bennük a műzsák iránti lelkes és alázatos tisztelet. Az unanimitast nem bontotta meg a római egyházhoz való tartozás vagy attól való elszakadás kérdése sem. Ez annál figyelemreméltóbb, mert Matteo Gribaldi utolsó éveiről van szó, amikor a *Natio Hungarica* 12 magyarja se volt egy nézeten. Petrus Lotichius köré csoportosultak, együtt látogatták a szent helyeket, az arquai forrást és a Villa Nonianát: Pietro Bembo híres platánfáját, amelyet szülőföldjéről ő maga telepített Padovába. Együtt ünnepelték Katalin napját, az oratorok és költők ünnepét, és a Martinaliát, a középkori városi életnek a diákság körében megőrzött vidám mulatságát. És mindig és minden alkalomra vers született. Verssel ünnepelték legfőképpen egymást, az egyetértést, a *sodalitas* elismert vezetőjét, a koronázatlan költőkirályt, Lotichiust és a társaság Benjáminját, Hilarius Cantiunculát. Együtt örültek, és egymásra bízták sírjuk gondozását, szellemi hagyatékuk sorsát. Lotichius valóban súlyos betegen, szerelmi bájital áldozataként Zsámbokyt tette meg könyvei örökösévé. Mind a versformák, mind témáik megválasztásában igen könnyű fölfedezni az ókori példaképeket. De hiszen az is volt a céljuk, hogy öröklött, csodált elemekkel öntsék formába érzéseiket. Majd mindegyik áldoz a távolban elhunyt testvér sírhalmán, és itt a catullusi mintát a valóságos gyász hitelesíti. A háború, a gyöttrő láz, a „rus” és „urbs” ellentéte is örök és egyben megélt és megérezett témák. Még akkor is, amikor az arquai forrástól hazatérőben aszphodéloszt gyűjtenek vacsorára – ez tudvalevőleg az ókoriak legszerényebb eledele volt –, még akkor is úgy

¹⁰ *Die Amerbachkorrespondenz, i. m., VII, 71.*

érezzük, hogy komolyan veszik a játékszabályokat. Amint kinek-kinek egy kötetnyi verse gyűlt így össze, rögtön nyomdába adták. A társaság valamennyi tagjától maradt fenn egy-egy verskötet ezekből az évekből. Van, aki több önálló kötettel nem is jelentkezett. De a versbe kényszerülő önkifejezés a társaság nem egy tagját, majdan jogászt, orvost vagy államférfit, egész életén át elkísérte.¹¹

Cantiuncula önfeledten élvezte ezt a közösséget. Körükben megtalálta a mindig nélkülözött családot, Lotichiusban az apai irányítást, az idősebb testvér szerető felügyeletét. A „flosculus novem sororum” – Lotichius nevezte őt így – ebben a közegben valóban a múzsák kedvencévé vált, áradt belőle a vers. Hamarosan egy kötetre való gyűlt össze, sőt jóval több, úgyhogy válogathatott belőle, csak a javát ítélte maradandónak. És mert az új formateremtő élményt Catullus jelentette: kötete csupa hendecasyllabus. A versek egymás után rendezésén jól látható, hogy a költő értett a kötetszerkesztéshez. Az első vers: „Hendecasyllabi loquuntur”, a világba kilépő újszülött versek panasza. Eddig védte őket a szülői gondoskodás és szeretet, most fázva, pőrén állnak a világban, és még ráadásul nemzójük búcsúzik is tőlük, mert ezután a jogtudománnyal kíván foglalkozni:

Nunc o Hendecasyllabi minuti
Sat iam lusimus, o valete nugae.

Így hangzik a Catullus ihlette búcsú. A második vers a Múzsákhoz szól, többhöz is, mert most, hogy új útra indul, eddigi zsenge kora kísérőit az érett férfi ihletői váltják föl:

Post ad sacra viam vorabo iura
Sic et fraga reperta vere primo
Parnassi velut a iugo revellam,
Et mox uberiora poma iusto
Vitae tempora colligam severae.

A vallomást és invokációt terjedelmes, nagyobb mű követi: *Ad Joannem Hartungum praeceptorem suum*. Majdnem négyszáz sorban emlékezik kedves tanárára, tanulmányaira és általában ifjú éveire. Ha lehetséges a „hendecasyllabicus panegyricus”, akkor ezt bátran annak nevezhetjük. Ezután versbe kerülnek az „unanimes sodales”, olyan módon, hogy mindig valamit még önmagáról is elárul. Severinus barátjával kapcsolatban saját nevéhez való viszonyáról szól:

¹¹ G. ELLINGER, *Die neulatinische Lyrik Deutschlands in der ersten Hälfte des sechzehnten Jahrhunderts*, Berlin–Leipzig, 1929, passim. A verskötetek: Zsámboky János, Padova, 1555; Hilarius Cantiuncula, Velence, 1555; Petrus Lotichius Secundus, Bologna, 1556; Johann Aurbach, Padova, 1557.

Omen nomen habet meum, nec inter
Me laetos hilarem piget vocari.
Nam si nunc aliquis subinde dicat
Hilari esto hilaris; rogo, quid illi
Respondebo, nisi hoc, agis quod actum est.

E kis epigrammaszerű betét a nagyobb versben bepillantást enged valóban derűs, önmagával békességben levő egyéniségére. Eszmélkedő fiatalkorától tulajdonképpen szemben állt a családi elvárással, apja, majd gyámja óhajával. Mégsem ütközik össze benne a külső és belső kényszer más-más útja, hanem békés módon megférnek egymás mellett, egymásnak helyet adva. Nem tiltakozik a rá rótt életpálya miatt, hanem tervszerűen elodázza a maga idejére. A már idézett múzsa-versben található meg az összebékítés:

Decerpens studio ex utroque fructus,
Captabo studio ex utroque laudem.

A kedves társak között verset kap Amerbach, Lotichius és Zsámboky is, az utóbbiak hasonlókkal válaszolnak. Valamint Saurau is, akivel itt derítették ki a Januskiadáshoz oly gyümölcsöző rokonságot. Vidám kirándulásokra kísérik egymást az euganei dombokra, együtt vesznek részt a velencei karneválon. Cantiunculát nagyobb útjaira most már baráti sereg kísérte. Egy nyáron mindnyájan Elzászba látogattak, erről is vers született: *Ad comites itineris, cum ex Italia decedens in patriam reverteretur.*

Iam Sol, altior evolante cursu,
Umbrarum spatium diem minori
Extendit mediamque terminare
Lucis purpureae paravit horam
Accingamur, euntibus Sodales
Perplexa est via postmeridiana.
Nam pulsanda erit in viis lutosa
Nobis terra paludibus...
Quam primum o comites equis iubete
Frenos iniicere, et viam voremus.

Száz éve keményre fagyott, hóborította úton indult Váradról egy kis csapat, a Janusé:

Omnis sub nive dum latet profunda...
Quam primum o comites viam voremus.

Sima volt az út, nem volt akadály, de az útra induló egyre csak hátra tekintett...
„calidi valetae fontes ... ac tu Bibliotheca valetae ... aurati pariter valetae reges”...

Quam primum o comites viam voremus.

Most nyár van, fönn jár a nap, de jön a napszállta, mocsaras, süpped az út, de csak előre, mert hazavisz:

Non mi taedia nec tulit labores
Tam longinqua profectio...
Si tandem reditum ad lares paternos
Maturare datur...
Utque Alsatiam amabilem videbo...
Salve terra viris potens et armis,
Et cultu populorum, et institutis
Antiquis memoranda...
Salve Teutonico superba Rheno,
Magnis urbibus hospitalis ora...
Iam vero o comites viam voremus.

Ave, búcsúzott Janus visszatekintve, salve, mondja a testvérs, mert örül, hogy előtte az út. Janus nem akart többé emberként e földre születni, száz év múltán e versben nyert formát ismét a távoli lélek.

A kötet záróverse Lotichiushoz szól, a hajdani wittenbergi indítóhoz. Válasz Lotichius hozzá írt versére arról, hogy valóban búcsút mond a könnyű műzsának, és az apai intelmeket követve most már komoly tudományra adja a fejét. Ezzel a verssel zárul a ciklus. Fölépítése árulkodik arról, hogy Cantiuncula közvetlen Catullus-élményét alaposan kibővítette Pontano tanulmányozásával. Az ugyancsak Catullus-rajongó költőelőd verskötete is életre keltett hendecasyllabusokkal kezdődik: „Musam Catulli invocat tum Hendecasyllabos alloquitur.” A záróvers pedig: „Salutem dicit Hendecasyllabos”:

Avete Hendecasyllabi meorum
Avete o comites meae senectae...
Sit lusum satis, et satis iocatum.

Cantiuncula verseit hendecasyllabi minutinak nevezte, itt is Pontano a minta, a túlságosan szerénykedő „minutuli”. Pontano az élettől búcsúzott, Cantiuncula éppen csak húszévesen úgy hitte, hogy élete egy szakaszára tett pontot.

Most is kellett persze pártfogót keresni, ezúttal három Hoffmann nevezetű ifjút ért a megtiszteltetés. Francesco Robortello is írt a kötet elé egy ajánlóverset. A 125 lapos kis kötet ugyanott és ugyanolyan formában jelent meg Velencében, mint három évvel korábban Janus-kiadása. Ezt is Hermész és Athéné emblémája díszíti, a „doctissimus et foelix poeta” két pártfogójáé. A kötetben van is egy vers Nicolaus Stopiushoz, amiért a címlapdísz e kötetre is rákerülhetett, meg azért is, mert a metsző a kötet nyomdai előállításában is közreműködött. Most már csakugyan a jogtu-

domány következett volna, engedve a családi sürgetésnek, ha meg tudott volna szabadulni a magára vállalt adósság, a tökéletes Janus-kiadás terhe alól. A velencei Gualtiero Scotto kiadványai sorában az ő verskötete volt az utolsó, az is faktor keze műve. A nyomda nem működött tovább. Maradt Bázél, a régi családi összekötetések, és valószínűleg Amerbach támogatása. Új Janus-kötetét az Oporinus-nyomda jelentette meg 1555-ben. A kiadás fölépítése ugyanolyan, mint a velenceié, csak ami ott kényszerűségből a pótrészbe szorult, azt itt a helyére osztotta. Ebből a kiadásból már elhagyta Beatus Rhenanus előszavát is, csak az ő ajánlóverse maradt meg a von Saurau családdhoz, és a végén Hilarius Wolphardus és Achille Bocchi versei. Más aligha lehet a kiadó, mert az elrendezés teljesen *Cantiuncula* elveit tükrözi. Egy új vállalkozó nem maradt volna névtelen, és nem hagyta volna ott *Cantiuncula* terjedelmes ajánlóversét. Ha maga Oporinus lett volna, akkor meg inkább a Beatus Rhenanus előszavát tartotta volna meg, és nem a közönségnek igazán nem sokat jelentő *Cantiunculáét*. A magára vállalt föladatot végre teljesítette, Janus verseit a kortársak kifogástalan elrendezésben olvashatták.

1556 nyarán *Cantiuncula* verskötetével megajándékozta hűséges barátját, Amerbachot, elbúcsúzott tőle, és minden terhétől megszabadulva boldogan vette útját a kedves Elzász felé. Nem messze Bázeltől, fölhevülten a Rajna hús hullámaiban keresett és talált pihenést. Mire a társak utolérték, már csak gazdátlan lova, Rubellus mutatta a helyet, ahol a nimfa, a Rajna nimfája karjaiba zárta a 21 éves „doctissimus et foelix poetá”-t.¹²

A társak, mit is tehettek volna mást, versben siratták el barátjukat. Johann Aurbach keserves szemrehányással illeti a *Cantiuncula* útiversében olyan szeretettel említett büszke Rajnát:

Quis Rhene te superbe fluminum pater
Adegit in tantum scelus furor, ut malo
Gravissimo fieres nocens, quis te impulit
Vatem optimum delere *Cantiunculam*?

Lotichius egy eclogát szentel barátja emlékének, amelyben az euganei dombok pásztorai gyászolják kedves társuk, Daphnis halálát:

Daphnis erat forma egregia, viridique iuventa
Venatore satus Daphnis, quem Sirmia mater
Ediderat partu Mosae flaventis ad undas:
Sed tunc Euganeis in collibus, humida circum
Flumina Medoaci, blandis dabat otia Musis.

A pásztorok idillikus életét élte kedvesével, Leucével egészen addig, míg meg nem szállta a vágy, hogy messzi vidékre kószáljon:

¹² *Die Amerbachkorrespondenz, i. m.*, VI, 236–237.

Dis aliter visum est: extremas quaerere terras
Daphnis, et ignotas invisere cogitur urbes.

Így lelte halálát távol a kedves szülőföldtől és övéitől:

Ille quidem redivisus spem corde fovebat inanem:
Sed vix dum gelidas a tergo liquerat Alpes,
Cum fessum ripaque aestus fluvioque levantem
A dulci longe patria, amplexuque suorum
Immanis torrens spumantibus obruit undis.

Eddig tart a költőivé emelt valóság, innen Vergilius mása következik, mert Leuce varázslathoz folyamodik, hogy az árnyat megidézze. A másik pásztor Lotichius gyászversét mondja el:

Daphni, tuae semper laudes, doctique manebunt
Ingenii monumenta, nec ulla redarguet aetas.
Sis memor o, coelique aliqua de parte sereni
Adspice nos, olim tecum tot casibus actos.¹³

Szétszéledt a társaság, de a padovai együttlét emlékét ki-ki hazamentette. Lotichius Heidelbergben lett professzor, és rövidre szabott életében ott is maga köré gyűjtötte fiatalabb költőtársait, Melissust, Palmeriust és Posthiust. A hajdani padovai társaság baráti szálai az emlékezés alapján átszöttek Európát:

Sed quia Lotichius tibi vixit amicus, ob ipsum
Jam te etiam Isthvanfi, cogor amare magis.¹⁴

Így őrizte meg Lotichius a társaság legifjabb tagjának, Istvánffy Miklósnak emlékét. Ő még Cantiunculánál is fiatalabb volt három évvel. A padovai évek alatt a nagyra tartott költők árnyékában nem is nagyon merte a hangját hallatni. Hazatérve, 1563 után kezdi csak verseit összeszededegetni, igaz, akkor mindjárt kötetet is tervez. Az első vers egy több mint 700 soros panegyricus Oláh Miklósról, majd jönnek sorra az itthoni társakat ünneplő versek. Radéczy, a „pater elegantiarum atque omnium leporum”, az „unanimus sodalis” Zsámboky, és a többiek: Purkircher, Almásy Mátyás és Ebeczky. A pozsonyi költői kör Radéczy kertjében az Apollónak szentelt

¹³ Johann AURPACH, *Ad Rhenum flumen in quo Hilarius Cantiuncula perierat*, in *Uő, i. m.*, E³; P. LOTICHUS Secundus, *Ecloga V. Daphnis ad Bolgangum a Saurau*, in *Uő, Poemata omnia*, ed. P. BURMANNUS, Sec., tom. I, Amstelaedami, 1754, 599.

¹⁴ Az idézet Johannes Posthiustól való, Petrus Lotichius legközvetlenebb barátjától és munkatársától. LOTICHUS, *Poemata, i. m.*, tom. II, 263. Hasonló nyilatkozat olvasható a filológus Janus Mellerus Palmeriustól *uo.*, 356.

hársfa alatt tartotta összejöveteleit. A hársfa illatos sátorában kerestek egy más, szebb világot idéző menedéket:

Huic similem certe Alcinoi Phaeacia tellus
Non tulit, Hesperidum nec vigil anguis habet.

E Janust idéző sorokkal Istvánffy a költőt idézte körükbe ugyanúgy, ahogyan az arquai forrásnál idéző padovai társaság időről időre megújult Petrarca szelleméből.

Jane pater, nostrum, qui quondam primus ad Istrum
Duxisti Aonides ex Helicone deas,
Dum tua sic mecum tacitus monumenta revolvo,
Sive elegos, pulchrum sive epigramma facis
Seu charas luges animas aut inclyta condis
Facta ducum aut Latio Dorica scripta refers,
Quicquid agis, fateor, veteres ignoscite fasso,
Te facile antiquis vatibus esse parem.

Két kötetcskét is alig tesz ki e kör verstermése, legalábbis ennyi az, amit ma belőle ismerünk. Jelentős költő nincs is közöttük, a magatartás, a menekülés az, ami figyelemre méltó, aminek okait az 1560-as évek második felében jól ismerjük. E fázó befelé húzódás, a „zúg immár Boreas” valóságából Alkinoosz-Alkinoé ábrándvilágába űzi a költőt:

Saevit atrox Boreas, nigro dum turbine terras
Contristat crebris saevit hyems nivibus,
Saeva quidem sunt haec, at nostro in pectore longe est
Saevior occultis ignibus Alcinoe.¹⁵

Mégis annyiban figyelemre méltó e gyümölcscsel nem kecsgetett harmadvirágzás, hogy benne Janus árnyával búcsúzik az a költészet, amelyet egykor ő hozott a Duna mellé. Búcsúzik, és jön a sokat ígérő tavasz, „áldott szép pünkösdsnek gyönyörű ideje”.

¹⁵ Nicolaus ISTVÁNFFY, *Carmina*, ed. J. HOLUB, L. JUHÁSZ, Lipsiae, 1935, 39, 24, 23. Istvánffy sajátkezű verseskötete: MTA Könyvtára, Kézirattár, K 53/II. 1563-tól egy kötetkompozíció elveinek megfelelően kezdte Istvánffy a verseket lemásolni. Majd 1570 táján, ahol még helyet talált, oda másolta korábbi verseit is, amelyeket megőrzésre érdemesnek tartott. Így került be padovai-velencei tanulóéveinek (1555–1556) két zsenéje is. A pozsonyi költői kör kiadatlan versei: *Oláh kódex*, Budapesti Egyetemi Könyvtár, Kézirattár, H. 46.

